

УДК 343.133

С.М. МЕРКУЛОВ, Донецький національний університет економіко-правовий факультет

РЕАЛІЗАЦІЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ЕТАПИ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Ключові слова: формування обвинувачення, формулювання обвинувачення, обґрунтування обвинувачення, реалізація обвинувачення, зміна обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення, відмова від підтримання державного обвинувачення

Питання поняття, сутності та реалізації обвинувачення привертало увагу багатьох вчених. Даним проблемам присвятили свої дослідження такі вчені, як В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, А.П. Гуляєв, П.М. Давидов, В.С. Зеленецький, Д.С. Карєв, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, М.М. Полянський, А.Л. Рівлін, І.В. Рогатюк, О.Б. Соловійов, М.С. Строгович, Х.С. Таджикиєв, Ф.Н. Фаткуллін, І.Я. Фойницький, М.О. Чельцов-Бебутов, О.О. Чепурний, М.Ю. Черкова, П.С. Елькінд. Разом із тим, більшість наукових праць цих вчених були видані до прийняття нового КПК і висвітлювали проблеми обвинувачення особи у скоєнні злочину без врахування положень основних європейських правових документів. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України 13.04.2012 р., радикальні зміни відбулися саме з питань визнання особи обвинуваченою, моменту висунення обвинувачення, процедури та оформлення обвинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення тощо.

Тому вважаємо за необхідне дослідити ці зміни та звернути увагу на висунення обвинувачення та його подальшу реалізацію у кримінальному судочинстві. Це визначає мету нашої статті.

Обвинувачення має матеріальну і процесуальну сторони. Матеріальну сторону обвинувачення становить твердження про вчинення певною особою діяння, забороненого кримінальним законом. Під процесуальною складовою обвинувачення розуміється сукупність процесуальних дій, спрямованих на викриття конкретної особи у вчиненні злочину.

Розвиток кримінального судочинства визначається реалізацією обвинувачення, яка крім усього іншого встановлює матеріально- і процесуально-правові рамки кримінального переслідування, визначає предмет і межі судового розгляду. Зміст обвинувачення складає основу будь-якого підсумкового судового рішення.

В чинному КПК України (1960 р.) термін «обвинувачення» використовується в багатьох статтях, але трактування його змісту законодавцем не надано. Під обвинуваченням в тому сенсі, який вкладає в нього законодавець в КПК України (2012 року), необхідно розуміти твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому КПК.

Твердження – декларативне речення, що може бути істинним або хибним. Твердження не тотожне реченню, воно радше визначає ідею, яка покладена в реченні. Твердження – це думка, положення, вислів, що лежить в основі чого-небудь [1, с.850]. У філософському енциклопедичному словнику «твердження» – це положення, думка, якою доводять щонебудь [2, с.470].

Для того, щоб таке положення було доведено до відомості певних осіб, необхідно, щоб воно мало певну форму, було сформульованим, а потім відбулася певна діяльність щодо в підтримку цього положення, доведення його суті, аргументації на його користь тощо. Тобто, обвинувачення повинно бути реалізованим. Для цього, перш за все, обвинувачення повинно бути сформульованим в процесуальному акті – обвинувальному акті. Природно, що під час судового розгляду обвинувачення як твердження може перетерпіти певні зміни, не підтвердитись доказами. Тобто, обвинувачення може бути сформульова-

ним не тільки в обвинувальному акті, а й на подальших етапах його реалізації.

У зв'язку з цим визначимось із терміном «формулювання обвинувачення», на який зазначено в новому КПК України (ст.291, ч.3 ст.374, ст.475 тощо).

Згідно Сучасного тлумачного словнику української мови формулювання – це стисла і точна словесна форма вираження думки, поняття, судження тощо [1, с.907]. Вважаємо, що під формулюванням обвинувачення можна розуміти викладення в процесуальному акті або в усних виступах суб'єктів обвинувачення твердження про вчинення конкретною особою певного діяння. Для формулювання обвинувачення необхідно, щоб були встановлені всі елементи складу злочину (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони).

У зв'язку із прийняттям нового КПК виникає питання: в який момент кримінального судочинства і хто формулює обвинувачення? Твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, першим формулює слідчий в обвинувальному акті. Але легітимність такому акту надається тільки після його затвердження прокурором. Не дарма, у п.13 ч.1 ст.3 КПК 2012 р. йдеться про те, що обвинувачення повинно бути висунуте в порядку, встановленому КПК. Тому вважаємо, що обвинувачення формулює в обвинувальному акті прокурор шляхом його затвердження. Законодавець закріпив у новому КПК право прокурора на складання обвинувального акту, якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим або на внесення до цього процесуального акту змін.

Остаточне формулювання державного обвинувачення має місце в обвинувальній промові прокурора в дебатах сторін на стадії судового розгляду.

Згідно нового Кримінального процесуального кодексу України право формулювати обвинувачення також надано суду. Виконуючи свою процесуальну функцію – правосуддя, суд формулює обвинувачення у вирокі.

Суд, формулюючи обвинувачення в обвинувальному вирокі, не є суб'єктом обвинувачення, оскільки він констатує лише факт обґрунто-

ваності пред'явленого особі обвинувачення. Потерпілий не формулює обвинувачення згідно нового КПК. Йому надано право підтримувати обвинувачення в суді і тільки у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (ч.2 ст.340).

Варто сказати, що обвинувачення, проходячи певні етапи, може неодноразово міняти свій зміст або на користь обвинуваченого, або проти нього, або взагалі бути скасованим. Саме тому ми говоримо, що обвинувачення формулюється різними суб'єктами кримінального судочинства і, як видно, на різних стадіях кримінального процесу.

Під час формулювання обвинувачення відбувається його обґрунтування. Своє твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, суб'єкт обвинувачення повинен обґрунтувати, тобто висунути для його підтвердження переконливі докази, доведені факти, аргументувати його [1, с.571].

Обґрунтування обвинувачення – це логічний процес з аргументації сформульованого обвинувачення. Воно здійснюється шляхом викладання його в процесуальному акті або в усному порядку в обвинувальній промові прокурора. При обґрунтуванні суб'єкт обвинувачення використовує зібрані до цього часу докази, що викривають особу у вчиненні злочину, керуючись при цьому кримінальними і кримінально-процесуальними нормами. Обґрунтування прокурором обвинувачення можливо і на стадіях перегляду судових рішень, якщо буде мати місце оспорювання їм винесеного судом рішення. Суд обґрунтовує своє обвинувачення у вирокі і в іншому рішенні, яке він виносить (ст.ст.372, 374 КПК 2012 р.).

Новий КПК визначає обвинувальний акт як процесуальне рішення, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування (ч.4 ст.110). Тому, якщо формулювання та обґрунтування обвинувачення знаходять своє відображення саме у обвинувальному акті, то слід висунення обвинувачення визнати першим етапом реалізації обвинувачення, а його змістом – формулювання та обґрунтування обвинувачення.

Другим етапом реалізації обвинувачення є його підтримання. У п.15 ч.3 ст.36 КПК 2012 р. йдеться про підтримання прокурором державного обвинувачення в суді. Підтримання обвинувачення – це процесуальна діяльність суб'єктів обвинувачення, яка складається у захисті сформульованого та обґрунтованого їм обвинувачення.

Говорячи про співвідношення понять «реалізація обвинувачення» і «підтримання обвинувачення», зазначимо таке. На наш погляд, термін «підтримання обвинувачення» не охоплює всіх аспектів багатогранної діяльності прокурора на стадії судового розгляду. Участь прокурора в стадії судового розгляду не обмежується тільки підтримкою обвинувачення. Досліджуючи спільно з учасниками кримінального судочинства всі частини обвинувачення, прокурор реалізує свою обвинувальну функцію. Аналізуючи всі обставини кримінальної справи, він так чи інакше формує власну позицію, яка часом може розходитися з позицією органів досудового розслідування, яка виражена в обвинувальному акті. І навіть з тією позицією, яку він сам міг мати раніше, до дослідження конкретних обставин кримінальної справи на етапі судового слідства. Здійснюючи обвинувальну діяльність, прокурор реалізує обвинувачення, яке він не завжди може підтримувати повністю або в певній частині. Реалізація обвинувачення більш широке поняття, ніж підтримання обвинувачення, оскільки інше означало би, що прокурор не виконує ніякої самостійної ролі в судовому розгляді. Законодавець навпаки підкреслює самостійність прокурора, наділяючи його правом відмовлятися і змінювати обвинувачення, домагаючись в повній мірі втілення принципів кримінального судочинства. Тому підтримання обвинувачення є тільки етапом його реалізації.

Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Ця дія ініціює процес реалізації обвинувачення в судовому розгляді. Під час судового слідства в умовах змагальності обвинувачення перевіряється на предмет його законності та обґрунтованості. Прокурор не тільки засвідчується в обґрунтованості обви-

нування, але й переконує в цьому суд. Саме обґрунтоване на судовому слідстві обвинувачення покладається в основу вироку. В деяких випадках обвинувачення може не підтвердитись під час судового слідства, тому законодавець надав прокурору право під час судового розгляду змінити обвинувачення в суді (ст.338 КПК 2012 р.) та висунути додаткове обвинувачення (ст.339 КПК 2012 р.). Ці положення закону є дуже важливими з точки зору дотримання прав людини під час кримінального судочинства.

Судові дебати підводять рису під дослідженням доказів, які обґрунтовують обвинувачення. В промові державного обвинувача в заключному вигляді формулюється й обґрунтовується обвинувачення, оскільки воно базується на доказах, що були дослідженні під час судового слідства. Таким чином, у заключній частині обвинувальної промови прокурор в останній раз формулює обвинувачення, дає кримінальну кваліфікацію скоєного підсудним діяння. На цьому етапі обвинувачення може відрізнитися від раніше даних формулювань обвинувачення. Репліка прокурора як складова частина судових дебатів є останнім засобом обґрунтування сформульованого в промові обвинувачення.

Реалізація обвинувачення визначає зміст вироку. У разі визнання особи виправданою відбувається формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а у разі визнання особи винуватою – формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним (ч.3 ст.374 КПК). Отже, вирок є актом формулювання і обґрунтування обвинувачення або тільки формулювання обвинувачення, із зазначенням на його необґрунтованість.

Реалізація обвинувачення може проходити не завжди всі етапи, наприклад тоді, коли кримінальне провадження закінчується на етапі підготовчого судового засідання. Або в судовому розгляді можуть бути встановлені (невстановлені) певні фактичні данні, які вплинуть на суть обвинувачення або на можливість його підтримання.

Тому, на наш погляд, самостійними етапами реалізації обвинувачення є також зміна

обвинувачення і відмова від підтримання державного обвинувачення прокурором.

На певному етапі розгляду кримінальної справи прокурор може дійти висновку, що представлені докази не підтверджують пред'явлене особі обвинувачення повністю або в частині. У випадку відмови від підтримання державного обвинувачення прокурор складає постанову про це з викладенням мотивів свого рішення (ч.1 ст.340 КПК 2012 р.).

У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. В цьому випадку потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду. Вважаємо, що законодавцю необхідно було би надати потерпілому можливість апеляційного оскарження даної постанови прокурора. Тому вважаємо за необхідне доповнити ч.3 ст.340 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року таким чином: «В цьому випадку потерпілий має право подати апеляцію на рішення прокурора про відмову від підтримання державного обвинувачення».

Але потерпілий після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення

може також погодитись із цим рішенням і не підтримувати обвинувачення, яке після відмови прокурора набуває статусу приватного. В цьому випадку, існує такий етап реалізації обвинувачення, як відмова від обвинувачення.

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що існують певні етапи реалізації обвинувачення: висунення обвинувачення, його підтримання, зміна обвинувачення, відмова від обвинувачення.

Реалізацію обвинувачення можна визначити наступним чином: це процесуальна діяльність суб'єктів обвинувачення, спрямована на висунення обвинувачення, його підтримання, а у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України – на зміну обвинувачення або відмову від нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 10000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2009. – 1008 с.
2. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 576 с.

Меркулов С. М. Реалізація обвинувачення: поняття, сутність, етапи за новим кримінальним процесуальним законодавством / С. М. Меркулов // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 456–459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12mcmkpz.pdf>

Надано поняття обвинувачення. Показано, що перший етап реалізації обвинувачення – це його висунення. Зроблено аналіз інших етапів реалізації обвинувачення: підтримання обвинувачення, його зміна та відмова від обвинувачення.

Меркулов С.М. Реализация обвинения: понятие, сущность, этапы по новому криминальному процессуальному законодавству

Дано определение обвинения. Показано, что первый этап реализации обвинения – это его выдвигание. Сделан анализ других этапов реализации обвинения: поддержание обвинения, его изменение и отказ от обвинения.

Merkulov S.M. Implementation of the Charges: Concept, Essence of the Stages of the New Criminal Procedure Law

The definition of the charges. It is shown that the first phase of the prosecution – is his nomination. The analysis of the other stages of the proceedings: the maintenance charges, or the amendment and waiver of charges.